

Верховний
Суд

Ефективні способи захисту: quo vadis?!

Василь Крат,
суддя Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент
Telegram: <https://t.me/glossema>

31 березня 2023 року

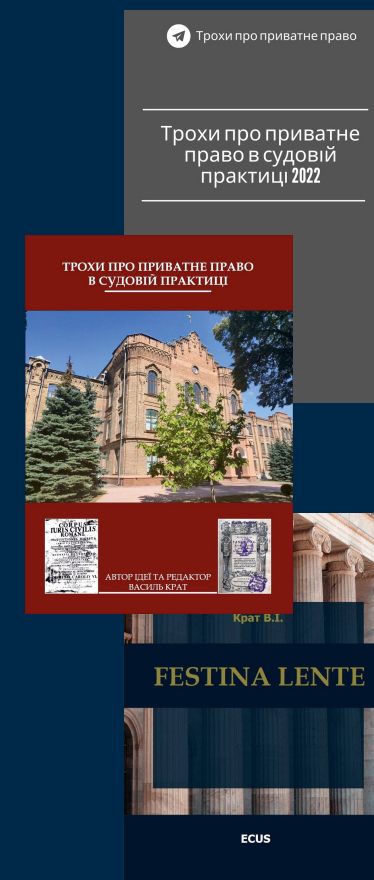

Верховний
Суд

Джерела

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в соціальній мережі Facebook за 2021 рік) / Редактор та упорядник В. І. Крат. – Київ, 2021. 234 с. URL: <https://t.me/glossema/2>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2022. 444 с. URL: <https://t.me/glossema/727>

Верховний
Суд

Способи захисту: матеріальні чи процесуальні норми?!

Окрема думка судді КЦС ВС Крата В.І. від 07.11.2022
у справі № 318/623/19

Функціональним призначенням права процесуального є «обслуговування» права матеріального.

Не виключається, що в кодексі приватного права (зокрема, ЦК України чи СК України) міститимуться норми процесуального права, проте це зумовлено відповідними приватно-правовими наслідками (наприклад, стаття 660 ЦК України).

Матеріальні норми (ЦК України)

Верховний
Суд

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом
Суд може захистити цивільне право або інтерес **іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках**. {Абзац дванадцятий частини другої статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017}
3. Суд **може відмовити у захисті** цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої - п'ятої статті 13 цього Кодексу.

Стаття 275. Захист особистого немайнового права
1. Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 цього Кодексу.
2. Захист особистого немайнового права може здійснюватися також **іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення**.

Верховний
Суд

Ефективний спосіб

Постанова ВСУ від 12.06.2013 року по справі № 6-32цс13

Правовий аналіз положень ЦК України, Закону України «Про статус суддів» дозволяє дійти висновку про те, що обраний позивачами спосіб захисту своїх прав, а саме їх права на 50-відсоткову знижку плати за займане ними та членами їхніх сімей житло та комунальні послуги, не суперечить положенням ст. 16 ЦК України. Зокрема, ч. 2 указаної статті передбачено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Оскільки положення Конституції України та Конвенції мають вищу юридичну силу (ст. ст. 8, 9 Конституції України), а обмеження матеріального права суперечать цим положенням, порушення цивільного права чи цивільного інтересу підлягають судовому захисту **і у спосіб, не передбачений законом, зокрема ст. 16 ЦК України, але який є ефективним засобом захисту, тобто таким, що відповідає змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, спричиненим цим порушенням.**

Верховний
Суд

Ефективний спосіб (справа про бруси)

Постанова ВП ВС від 05.06.2018 по справі № 338/180/17

57. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, **тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам.**

58. Відповідач заявив у зустрічному позові дві окремі вимоги: про визнання договору підряду укладеним та про стягнення 51 000 грн як різниці між перерахованим позивачем авансом і вартістю фактично поставлених брусів.

59. Велика Палата Верховного Суду вважає, що задоволення вимоги про стягнення різниці між перерахованим позивачем авансом і вартістю поставлених йому відповідачем брусів за результатами часткового виконання вже укладеного сторонами договору підряду було ефективним способом захисту права відповідача.

60. Відтак, Велика Палата Верховного Суду вважає, що суди, встановивши фактичні обставини та зміст спірних правовідносин, помилково дійшли висновку про необхідність задоволення вимоги відповідача про визнання укладеним 3 серпня 2016 року договору підряду.

61. Встановивши, що дії сторін свідчать про те, що договір підряду фактично був ними укладений, з метою ефективного захисту порушеного права відповідача суди мали вирішити питання щодо наслідків часткового виконання сторонами вказаного договору, а саме: задовольнити вимогу відповідача про стягнення з позивача 51 000 грн як різниці між перерахованим позивачем авансом і вартістю доставлених брусів та відмовити у задоволенні вимоги про визнання укладеним 3 серпня 2016 року договору підряду.

Верховний
Суд

Що є підставою відмови в позові?

Ухвала КЦС ВС від 07.12.2022 у справі № 595/524/18

Слід звернути увагу, що згідно частини третьої статті 16 ЦК України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої - п`ятої статті 13 ЦК України. Тлумачення частини третьої статті 16 ЦК України свідчить, що, **за загальним правилом, при наявності порушення цивільного права або інтересу не допускається відмова в їх захисті.**

Винятком, який дозволяє відмовити в захисті цивільного права або інтересу, є недотримання частин другої - п`ятої статті 13 ЦК України. Проте ЦК не передбачає такої відмови в захисті цивільного права (права власності) в спорі про виселення як відсутність житла в особи чи осіб яких виселяють. Спосіб в який застосовується в судовій практиці стаття 16 ЦК України в спорах про виселення призводить до наслідків, несумісних із принципами Конвенції.

Верховний
Суд

Матеріальні норми (інші закони)

ЗАКОН УКРАЇНИ від 01 грудня 2022 року № 2811-IX

Про авторське право і суміжні права

Стаття 55. Цивільно-правовий захист авторського права і суміжних прав

2. Особи, зазначені в частині першій цієї статті, **мають право звертатися за захистом авторського права та/або суміжних прав до суду з будь-якими вимогами, не забороненими законом, зокрема** про:...

Процесуальні норми (ЦПК України)

Стаття 5. Способи захисту, які застосовуються судом

1. Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси **у спосіб, визначений законом або договором.**

2. У випадку, якщо **закон або договір не визначають ефективного способу** захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

3. **Єдиним способом захисту прав** осіб, які є (були) учасниками банку і права та інтереси яких були порушені внаслідок виведення неплатоспроможного банку з ринку або ліквідації банку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, є відшкодування завданої шкоди у грошовій формі.

{Статтю 5 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 590-ІХ від 13.05.2020}

4. Визнання протиправним (незаконним) індивідуального акта/рішення, зазначеного в частині третій цієї статті, не може бути підставою для застосування способів захисту **у вигляді визнання недійсними, нечинними, протиправними та скасування будь-яких рішень, правочинів** або інших дій/визнання протиправною бездіяльності, прийнятих, вчинених або допущених у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку/ліквідації банку.

{Статтю 5 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 590-ІХ від 13.05.2020}

Верховний
Суд

Процесуальні норми (ЦПК України)

Стаття 175. Позовна заява

3. Позовна заява повинна містити:

4) зміст позовних вимог: **спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні**; якщо позов подано до кількох відповідачів - зміст позовних вимог щодо кожного з них;

Стаття 265. Зміст рішення суду

9. У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а **у спорі про спонукання укласти договір - умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору**.

10. Суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування.

Стаття 486. Підстави для відмови у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду

1. Суд відмовляє у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, якщо:

7) рішення третейського суду містить **способи захисту прав та охоронюваних інтересів, не передбачені законом**.

Верховний
Суд

Належним способом захисту є переведення на наймача (орендаря) прав та обов'язків покупця відповідної речі

Постанова ВП ВС від 23.06.2020 року в справі № 909/337/19

Якщо власником предмета найму (оренди) порушено передбачене частиною другою статті 777 ЦК України переважне право наймача (орендаря) на придбання переданої у найм (оренду) речі, належним способом захисту відповідного переважного права наймача (орендаря) буде позов про переведення на останнього прав та обов'язків покупця відповідної речі.

Отже, до спірних правовідносин щодо захисту передбаченого частиною другою статті 777 ЦК України переважного права наймача (орендаря) на придбання предмета найму (оренди) за аналогією закону підлягають застосуванню положення частини четвертої статті 362 цього Кодексу, яка регулює подібні правовідносини, а саме визначає порядок захисту переважного права співвласника майна на придбання частки іншого співвласника при її відчуженні останнім.

Звідси для захисту переважного права наймача (орендаря), який належним чином виконує свої обов'язки відповідно до умов договору та закону, у разі продажу речі, переданої у найм (оренду), належним способом захисту є переведення на наймача (орендаря) прав та обов'язків покупця відповідної речі.

Верховний
Суд

Ефективні способи захисту права орендаря

Постанова ВП ВС від 25 січня 2022 року в справі № 143/591/20
(провадження № 14-72цс21)

Якщо первинний орендар має право на укладення договору оренди (додаткової угоди до неї), то наявні два різні порушення прав первинного орендаря: з боку орендодавця (який відмовляється укласти додаткову угоду до договору оренди) та з боку наступного орендаря (який незаконно заволодів майном – правом оренди – шляхом реєстрації цього права). Тому належним способам захисту прав первинного орендаря відповідають дві позовні вимоги:

про спонукання до укладення додаткової угоди (тобто про визнання такої угоди укладеної);

про визнання відсутнім права оренди наступного орендаря.

Верховний
Суд

Позов про переведення прав та обов'язків наймача - ефективний спосіб захисту переважного права

Окрема думка судді КЦС ВС Крата В. І. від 08.02.2023
у справі № 663/3745/19

Правова політика держави не може сприяти формуванню невизначеності в правовідносинах, необґрунтованому збільшенню спорів між учасниками правовідносин та дестабілізації цивільного обороту.

Верховний Суд, як найвищий суд у системі судоустрою України, що забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій та є основним суб'єктом формування та реалізації правової політики держави шляхом формування практики застосування правових норм, повинен з особливою ретельністю враховувати важливість системного підходу до вирішення спорів, прогнозування наслідків сформованого висновку про застосування норм права, не допускати, щоб постанови касаційного суду та висновки в них ставали підставою для виникнення нових спорів між учасниками судових справ чи ускладнення вже наявних спорів.

Ефективним способом захисту, який забезпечуватиме відновлення порушеного переважного права на укладення договору оренди на новий строк, є позов про переведення прав та обов'язків наймача. Як наслідок це потребує застосування на підставі аналогії закону (частина перша статті 8 ЦК України) правил, що регулюють подібні за змістом відносини (частина четверта статті 362 ЦК України).

Право чи обов'язок?!

Окрема думка судді КЦС ВС Крата В. І. від 09.11.2022
у справі № [212/7628/21](#)

3.1. Слід підкреслити, що в практиці Верховного Суду України існував усталений підхід, який цілком справедливо базувався на положеннях частини першої статті 12 та частини другої статті 14 ЦК України, без перетворення права потерпілого на його обов'язок, і полягав в тому, що при завданні шкоди в ДТП потерпілий вільно, на власний розсуд обирав яким чином йому отримати відшкодування:

(а) шляхом звернення з вимогою (позовом) до особи, яка завдала шкоди про відшкодування цієї шкоди;

(б) чи то шляхом звернення з заявою (позовом) до страховика, в якого застрахована цивільна відповідальність особи, яка завдала шкоди.

5.3. Підхід за якого потерпілий повинен звернутися із заявою (позовом) до страхової компанії, в якій застрахована цивільно-правова відповідальність особи, яка завдала шкоди, по-перше, не розрахований на ті випадки, коли страхова компанія позбавлена ліцензії, виключена із МТСБУ, перебуває в стані припинення (банкрутства), фактично не здійснює діяльності. У перелічених випадках підхід за якого потерпілий в будь-якому випадку повинен звернутися із заявою (позовом) до страхової компанії є несправедливим. Адже очевидно, що потерпіла особа в ДТП, навіть стягнувши із такого страховика страхове відшкодування на підставі судового рішення, не отримає реального відшкодування завданої в ДТП шкоди. Натомість скасування судового рішення, яким стягнуто шкоду безпосередньо з винної особи, в такому разі призведе до неможливості відновлення прав потерпілого.

5.4. По-друге, підхід за якого потерпілий (кредитор) повинен звернутися із заявою (позовом) до страхової компанії апріорі спрямований на захист інтересів боржника (особи, яка завдала шкоди), а не потерпілого (кредитора), що суперечить принципу розумності.

Верховний
Суд

Для чого спосіб захисту?!

Постанова ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17

Недійсність договору як приватно-правова категорія, покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати.

По своїй суті ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим. Завданням цивільного судочинства є саме ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси власне порушені, а учасники цивільного обороту використовують цивільне судочинство для такого захисту.

Приватно-правовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин.

КОНСТРУКЦІЇ РЕТРОСПЕКТИВНОГО ТА ПЕРСПЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ВИСНОВКІВ КАСАЦІЙНОГО СУДУ: ОКРЕМІ РЕМАРКИ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

<https://t.me/glossema/836>

Чинне процесуальне законодавство не обмежує касаційний суд у тому, щоб визначити в постанові з якого моменту та на які справи має поширюватися висновок (тобто, зазначити про перспективне застосування висновку касаційного суду).

При цьому вибір на користь перспективного застосування висновків може бути зумовлений тим, якої сфери права він стосується (приватного чи публічного). Наприклад: те, що висновок касаційного суду «погіршує» становище приватних осіб у спорах з фіскальним органом або що висновок касаційного суду «погіршує» становище слабкої сторони (споживача); те, чи відбувається деструктивний вплив ретроспективного застосування висновків касаційного суду та які були очікування учасників обороту щодо вирішення певної категорії спорів

Верховний
Суд

Дякую за увагу!